

TOLMIROS SKAPANEAS
HOMENAJE AL PROFESOR
KOSTAS A. DIMADIS

ΤΟΛΜΗΡΟΣ ΣΚΑΠΑΝΕΑΣ
ΑΦΙΕΡΩΜΑ ΣΤΟΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗ
ΚΩΣΤΑ Α. ΔΗΜΑΔΗ

Edición de
Isabel García Gálvez y Olga Omatos Sáenz

Vitoria-Gasteiz

2012

© DE ESTA EDICIÓN:
Sociedad Hispánica de Estudios Neogriegos
Vitoria-Gasteiz

TÍTULO ORIGINAL:

Isabel García Gálvez-Olga Omatos Sáenz (eds.), *TOLMIROS SKAPANEAS. Homenaje al profesor K. A. Dimadis / ΤΟΛΜΗΡΟΣ ΣΚΑΠΑΝΕΑΣ. Αφιέρωμα στον καθηγητή Κ. Α. Δημάδη*. Vitoria-Gasteiz, Sociedad Hispánica de Estudios Neogriegos, 2012.

COLABORA: *Susana Lugo Mirón*

MAQUETACIÓN: *Isabel García Gálvez y Augusto de Bago*

ISSN: 1137-7003

DEPÓSITO LEGAL: Gr. 82-97

Ninguna parte de esta publicación, incluido el diseño de la portada, puede ser reproducida, almacenada o transmitida por ningún medio, ya sea eléctrico, mecánico, óptico o reprográfico, sin permiso previamente expreso de las editoras.

Ο Λέανδρος του Παναγιώτη Σούτσου (1834): Πρωτοποριακό ρομαντικο-ελληνικό μυθιστόρημα

Cristiano Luciani
Università degli Studi di Roma «Tor Vergata»

Η ρομαντική περίοδος παραμένει ακόμη μια από τις πιο περιπλοκές στην ιστορία των ελληνικών γραμμάτων. Είναι γνωστή η σύγκλισή της προς τις ξένες επιδράσεις, αλλά και η αμφιταλάντευσή της ανάμεσα στην τοπική παράδοση και την παράλληλη προσπάθεια εκσυγχρονισμού. Είναι επίσης γνωστή η διαδικασία της μεταβολής που υπέστη το ελληνικό κράτος στην άμεση μεταπολεμική φάση κατά τη δεκαετία του 1830. Τα συμβατικά άκρα της ρομαντικής περιόδου στη λογοτεχνία προσδιορίζονται μεταξύ της χρονολογίας αυτής και του 1880, όταν αρχίζει μια νέα δημιουργική στιγμή στην αισθητική της λογοτεχνίας χάρη στο κύρος του Κ. Παλαμά (1859-1943).

Η επίμονη αναζήτηση του εθνικού χαρακτήρα, μέσα στον οποίο συμβιώνουν και τα δυτικά ξένα στοιχεία, που ο Έλληνας δημιουργός αποπειράται συνεχώς να υπερβαίνει, χαρακτηρίζει μια από τις κύριες στάσεις του ρομαντικού πολιτισμικού φαινομένου. Σε σύγκριση με τα άλλα λογοτεχνικά είδη, μόνο το ελληνικό μυθιστόρημα της εν λόγω περιόδου έχει πρόσφατα απομακρυνθεί από το αποκάρωμα στο οποίο το περιόρισε επιβλαβώς η κριτική κατά το δεύτερο ήμισυ του 20^{ου} αιώνα, στιγματίζοντάς το ως δυσανάγνωστο και βαρετό. Έτσι, εδώ και τουλάχιστον τρεις δεκαετίες, η πεζογραφία του 19^{ου} αιώνα έχει

απαλλαχθεί από τις προηγούμενες μετριοπαθείς αισθητικές προκαταλήψεις και ωθήθηκε προς μια θετική φάση καλλιτεχνικής αναγέννησης, η οποία έχει προσεκτικά τοποθετηθεί σε ένα διαφορετικό πολιτιστικό ορίζοντα¹. Η πρόσφατη κριτική αντιμε-

¹ Έναν συνθετικό ιδεολογικό-πολιτισμικό απολογισμό της ρομαντικής περιόδου στην Ελλάδα σκιαγραφεί με απόλυτη συνέπεια ο Αλέξης Πολίτης, *Ρομαντικά χρόνια. Ιδεολογίες και Νοοτροπίες στην Ελλάδα του 1830-1880*, Αθήνα 2008³. Στο πεδίο της ιστορίας των ιδεών και της φιλοσοφικής σκέψης, βλ. Ρ. Δ. Αργυροπούλου, «Ευρωπαϊκές επιδράσεις και προσπάθειες για μια εθνική φιλοσοφία, 1828-1875», *Η φιλοσοφική σκέψη στην Ελλάδα από το 1828 ως το 1922*, τ. Α', Αθήνα 1995. Όσον αφορά το κυρίως λογοτεχνικό πλαίσιο ο Η. Tonnet παραπονεείται για τις επιμέρους υπάρχουσες μελέτες με θέμα τον ελληνικό Ρομαντισμό ή, για να το θέσουμε καλύτερα, για τους "ελληνικούς Ρομαντισμούς", αν θεωρήσουμε τη "διπολική" γεωγραφική κατάσταση με την οποία αυτό το ευρωπαϊκό ρεύμα εμφανίστηκε στην Ελλάδα, χωρισμένο ανάμεσα στο νησιωτικό Ρομαντισμό των Επτανήσων και τον ηπειρωτικό Ρομαντισμό της πρωτεύουσας Αθήνας· βλ. Η. Tonnet, *Ιστορία του ελληνικού μυθιστορηματος*, Αθήνα 2001 (πρωτότυπη έκδοση: *Histoire du Roman Grec*, Paris 1996), σσ. 98-99, υποσημ. 17. Τα χρονολογικά (και γεωγραφικά) όρια του ελληνικού Ρομαντισμού υπήρξαν επί πολύ εκείνα που προσδιόρισε ο Κ. Παλαμάς, και που τα εφάρμοσε σχεδόν αποκλειστικά στη Στερεά Ελλάδα (με λίγες εξαιρέσεις την Ερμούπολη, την Πάτρα, την Κωνσταντινούπολη και τη Σμύρνη). Ο οριστικός αποκλεισμός των Επτανήσων οφείλεται στο ότι η περιοχή αυτή, κατά την περίοδο 1830-1880, δεν επέδειξε αξιοσημείωτα καλλιτεχνικά έργα. Επομένως στην *Ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας* του Κ. Δημαρά (Αθήνα 2000⁹, σσ. 349-404), η διαχωριστική γραμμή μένει κατά κάποιον τρόπο ακόμη εμφανής (για τους Επτανήσιους συγγραφείς, όπως τον Κάλβο και τον Σολωμό, αφιερώνεται ένα ξεχωριστό κεφάλαιο στις σσ. 249-324), ενώ διαφορετικά πραγματεύονται στο βιβλίο του ίδιου, *Ελληνικός Ρομαντισμός*, Αθήνα 1985, όπου επίσης περιγράφεται μια σημαντική εικόνα των προ-ρομαντικών επιδράσεων στην Ελλάδα (ό.π., σσ. 13-20, 34-42, 47-59). Εξάλλου, ήδη η ιστορική σύνθεση του Ι. Βουτιερίδη κατέγραψε στην ίδια ρομαντική τάση συγγραφείς που αντιπροσώπευαν τη λεγόμενη πρώτη αθηναϊκή σχολή παράλληλα με τον Κάλβο και τον Σολωμό, χωρίς άλλες διαφοροποιήσεις (βλ. *Ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας*, Αθήνα 1976³, σσ. 232-237). Για την εξέλιξη του ρομαντικού κινήματος στη Ελλάδα βλ. επίσης: Ν. Βαγενάς, «Ο Όσσιαν στην Ελλάδα», *Παρνασσός* τ. 9 (1967), 172-190; Γ. Βελουδής, «Ο Goethe στην Ελλάδα», και «Ο επτανησιακός, ο αθηναϊκός και ο ευρωπαϊκός Ρομαντισμός», *Μονά-Ζυγά. Δέκα νεοελληνικά μελετήματα*, Αθήνα 1992, σσ. 19-35 και 97-123, αντίστοιχα. Επιχειρηματολογεί για την ανακρίβεια του προσδιορισμού "επτανησιακή σχολή" ο Ε. Γαργανούδης, *Οι Επτανήσιοι και ο Σολωμός. Οψεις μιας σύνθετης σχέσης (1820-1950)*, Αθήνα 2001. Για την ανάπτυξη της πεζογραφίας αυτής της περιόδου βλ. ειδικά: Π. Βουτουρής, *Ως εις Καθρέπτην... Προτάσεις και υποθέσεις για την ελληνική πεζογραφία του 19ου αιώνα*, Αθήνα 1995, σσ. 59-91. Ως προς την υπόλοιπη, εκτενή πάντοτε, βιβλιογραφία που αφορά τις διάφορες πολιτισμικές πτυχές της περιόδου που εξετάζουμε, παραπέμπουμε στις εξής μελέτες: Ρ. Van

τώπιση οπωσδήποτε με σαφώς περισσότερη ευθύνη την πολυπλοκότητα αυτού του ορίζοντα, που τον χαρακτηρίζουν ζητήματα τόσο στο πεδίο της πολιτικής, κοινωνικής, αισθητικής, εθνικής ταυτότητας όσο και της λογοτεχνικής παράδοσης. Στο καινούργιο αυτό πρίσμα προέκυψε ότι οι διανοούμενοι της εποχής πραγματεύτηκαν διαμέσου του πεζού λόγου τα επιμέρους θέματα με ρεαλιστικότερο τρόπο ή και *sub specie parodiae*. Αρκεί να σκεφτούμε την κάπως υποτιμητική και κοροϊδευτική στάση απέναντι στην ελληνική κοινωνία ορισμένων πεζογραφημάτων που κυκλοφορούσαν γύρω στα μέσα του 19^{ου} αιώνα, όπως π.χ. Ο ζωγράφος του Γρηγορίου Παλαιολόγου (1842), Ο πίθηκος Ξουθ (1847) του Ιάκωβου Πιτζιπίου, Η Πάπισσα Ιωάννα (1866) του Εμμανουήλ Ροΐδη ή το ανώνυμο Η στρατιωτική ζωή εν Ελλάδι (1870), έργα που περιφρονούν τη νοοτροπία των *parvenues* στη νέα αθηναϊκή κοινωνία, των φορέων της εκκλησίας και των στρατιωτικών τάξεων. Αλλά έργα, απεναντίας, όπως Η ορφανή

Tiegheem, *Le sentiment de la nature dans le pre-romantisme europeen*, Paris 1959 και του ίδιου, *Le romantisme dans la littérature européenne*, Παρίσι 1969 [πρώτη έκδοση 1948], Η. Αναγνωστάκη-Α. Γεωργαντά, «Τα “δημοτικά” ρομαντικά ποιήματα του Αλέξανδρου Ρίζου Ραγκαβή, τ. Α'. “Η Ταξιδεύτρια” και η γενεαλογία της», *Μολυβδοκοנדυλοπελεκητής* τ. 1 (1989), σσ. 68-71, Ρ. Moullas, *Les concours poétiques de l'Université d'Athènes (1851-1877)*, Αθήνα 1989, του ίδιου, *Ρήξεις και συνέχειες. Μελέτες για τον 19^ο αιώνα*, Αθήνα 1993, *Η παλαιότερη πεζογραφία μας*, τ. Γ', 1830-1880, επιμέλεια Ν. Βαγενά, Αθήνα 1996; Β. Πούχνης, «Η στροφή του Ρομαντισμού προς τον θρησκευτικό μεσαίωνα. Ο Μεσσίας ή Τα πάθη του Ιησού Χριστού του Π. Σούτσου (1839) και ο Χριστός Πάσχων», στο *Ο ρομαντισμός στην Ελλάδα. Επιστημονικό Συμπόσιο, 12 και 13 Νοεμβρίου 1999*, Αθήνα 2001, σσ. 87-123 (= *Τα Σούτσεια. Μελέτες στην Ελληνική Ρομαντική Δραματολογία 1830-1850*, Αθήνα 2007, σσ. 325-374); Γ. Βελουδής, «Το στέμμα και η λύρα. Η αυλική ποίηση στην εποχή του Όθωνα (1832/33-1862)», *Ελληνικά* τ. 51 (2001), σσ. 359-361, Α. Γεωργαντά, «Η ρομαντική αντίληψη της φύσης, ο άνεμος των ρομαντικών και οι ωδές του Ανδρέα Κάλβου», *Ο ρομαντισμός στην Ελλάδα. Επιστημονικό Συμπόσιο, 12 και 13 Νοεμβρίου 1999*, Αθήνα 2001, pp. 69-85; Henri Tonnet, «La religion de Panayotis Soutsos», *Études sur la nouvelle et le roman grecs modernes*, Paris-Αθήνα 2002, σσ. 243-257; Ε. Γαργαντούδης, «Η λογοτεχνία 1830-1880. Η ρομαντική αντίληψη της πραγματικότητας», *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000*, τ. Δ', Αθήνα 2003, σσ. 195-210, Κ. Γ. Κασίνης, «Ειρηναίος Κ. Ασώπιος. Ακμές του βίου και του έργου του», *Διασταυρώσεις, Β'. Μελέτες για τον ΙΘ' και Κ' αι.*, Αθήνα 2005, σσ. 31-98, Ρ. Borghart, *The Paradigm of Greek Romantic Prose Fiction (1830-1850): A reappraisal of A. Soutsos's "The Exile of 1831"*, *Greek Research in Australia: Proceedings of the Biennial International Conference of Greek Studies, Flinders University June 2007*, edited by E. Close-G. Couvalis-G. Frazis-M. Palaktoglou-M. Tsianikas, Adelaide 2009, σσ. 357-368.

της Χίου (1839) πάλι του Πιτζιπίου, Ο Θάνος Βλέκας (1855), του Παύλου Καλλιγιά, Η Χαριτινή: ή το κάλλος της χριστιανικής θρησκείας (1864) του Παναγιώτη Σούτσου και, τέλος, ο Λουκής Λάρας (1879) του Δημήτριου Βικέλα, προτιμούν να αναπτύσσουν ένα περιεχόμενο περιεχόμενο ηθικό και ιδεαλιστικό.

Η οργάνωση του νέου ελληνικού κράτους, που άρχισε το 1830, και η άμεση εγκατάσταση της βαυαρικής μοναρχίας που ακολούθησε, με το πρόσωπο του Όθωνα Α' του Βίτελσμπαχ (1815-1867) στα 1833², σηματοδότησαν μια ουσιώδη τομή με το παρελθόν, τόσο σε πολιτικό όσο και σε κοινωνικό πεδίο, ενώ ταυτόχρονα αποτελούσαν μια ανήκουστη πραγματικότητα όχι μόνο για τον ελληνόφωνο λαό της ηπείρου και των νησιών, αλλά και για όλα τα βαλκανικά έθνη³. Η Ελλάδα, άλλωστε, όπως και οι υπόλοιπες βαλκανικές χώρες που επρόκειτο να οργανωθούν ως νέα εθνικά κράτη, δεν μπορούσε να αποφύγει αυτή που ο ιστορικός Edgar Hösh έχει εύστοχα προσδιορίσει ως «τη δύσκολη συγχώνευση κατά τη διαδικασία του εκσυγχρονισμού»⁴. Στην ιστορία της βαλκανικής χερσονήσου είναι η πρώτη φορά που παρατηρείται η συγκρότηση ενός κράτους που, τουλάχιστον θεωρητικά, έγινε αρκετά ομοιογενώς. Ένα κράτος, το

² Για τον Όθωνα και την πολιτική της βαυαρικής Αντιβασιλείας παραπέμπουμε στις εξής μελέτες: Π. Ν. Πιπινέλης, *Η μοναρχία εν Ελλάδι, 1833-1843*, Αθήνα 1932; L. Bower-G. Bolitho, *Otho I, King of Greece: A Biography*, Λονδίνο 1939; J. Α. Πετρόπουλος, *Πολιτική και συγκρότηση κράτους στο έλληνικό βασίλειο (1833-1843)*, τ. Α', Αθήνα 1986, *passim*; Γ. Π. Νάκος, *Το πολιτειακό καθεστώς της Ελλάδος επί Όθωνος μέχρι του συντάγματος του 1844*, Θεσσαλονίκη 1972. Βλ. επίσης πρόχειρα: Ν. Σβορώνος, *Επισκόπηση της νεοελληνικής ιστορίας*, Αθήνα 1976², σσ. 77-99; *Ιστορία του νέου ελλητισμού 1770-2000*, επιμέλεια Β. Παναγιωτόπουλος (τ. Β': *Η οθωμανική κυριαρχία, 1770-1821 Διαφωτισμός-Ιστορία της Παιδείας- Θεσμοί και Δίκαιο*, και τ. Γ': *Η ελληνική επανάσταση 1821-1832: ο αγώνας της ανεξαρτησίας και η ίδρυση του Ελληνικού κράτους*) Αθήνα 2003; Ι. Δ. Δημάκης, «Η οθωνική περίοδος», στον τόμο *Ελλάδα: Η ιστορία, ο πολιτισμός, το σύγχρονο κράτος*, τ. Β', *Αρχαιότητα, Βύζαντιο, Νέοτεροι Χρόνοι, Σύγχρονη ιστορία*, Πάπυρος, Αθήνα 2007, σσ. 556-586, Μ. Αποστοπούλου-Κ. Χατζηαντωνίου, *Ιστορία του ελληνικού έθνους 1821-1941*, Αθήνα, χ.χ., σσ. 83-110.

³ Πβλ. Edgar Hösh, *Storia dei Balcani*, ιταλ. μτφ. της C. Castellano, επιμέλεια E. Ivetic, Μπολόνια 2006 (πρωτότυπη έκδοση: *Geschichte des Balkans*, München 2004), σσ. 51-78.

⁴ Ο. π., σ. 57. Βλ. επίσης τις ειδικές συμβολές στο βιβλίο *The Making of Modern Greece: Nationalism, Romanticism & the Uses of the Past (1797-1896)*, edited by Roderick Beaton-David Ricks, Farnham, Surrey (UK) 2009.

ελληνικό, το οποίο, μεταξύ άλλων, δεν αρκέστηκε να αποδεχθεί τα στενά σύνορα που οι ευρωπαϊκές δυνάμεις του είχαν μόλις προσδιορίσει, αλλά που σκόπευε να ανακτήσει τις ακόμη τουρκοκρατούμενες και διασκορπισμένες σε μεγάλο μέρος της Ευρώπης και της Ασίας χώρες, οι οποίες παλιότερα ήδη ανήκαν στην Ελλάδα. Επομένως, το νεοσύστατο ελληνικό κράτος σχηματιζόταν, σύμφωνα έστω με τις προαιρέσεις και τις επίσημες κοινοποιήσεις του μεγαλοϊδεατισμού, ως σύγχρονο δυτικοποιημένο κράτος, που η συγκεντρωτική διαχείρισή του στάθηκε μια αναπόφευκτη υποχρέωση. Ενσυνείδητοι ερμηνευτές και υποστηρικτές του εξευρωπαϊσμού του ελληνικού πολιτισμού, προτού ο πρωθυπουργός Ιωάννης Κωλέττης (1844-1847) προβάλει το πολιτικό πρόγραμμα της *Μεγάλης Ιδέας*, το υπέρτατο σχέδιο της επανάκτησης των χαμένων πατρίδων (1844), υπήρξαν κυρίως οι διανοούμενοι μαζί με την αστική τάξη των Ελλήνων της Διασποράς⁵: «Κατά το σχηματισμό των εθνικών κινημάτων στη Βαλκανική Χερσόνησο –όπως αποσαφηνίζει ο Hösh– η σχέση της υπόταξης και της συνεργασίας ανάμεσα στην κατοικία και τη διασπορά, το κέντρο και την περιφέρεια, εξυπηρετούσε στην απελευθέρωση ανύποπτων κοινωνικών δυνάμεων καθώς και επειγόντως αναγκαίων πόρων. Ακριβώς από τα εμπορικά κέντρα και τους τόπους της Δυτικής μετανάστευσης παρασχέθηκαν στις οπισθοδρομικές αγροτικές κοινωνίες της Νοτιοανατολικής Ευρώπης καρποφόρες ωθήσεις προς τον εκσυγχρονισμό»⁶. Μέσα στο ιστορικό σενάριο αυτό οι Έλληνες λογοτέχνες προσπαθούν να διαδραματίσουν το ρόλο τους, αλληλεπιδρώντας με τους μηχανισμούς της εξουσίας και, ταυτόχρονα, με ένα πιστό βλέμμα προς το έθνος. Οι σύγχρονοι διανοούμενοι ήθελαν, άλλωστε, να επαναπροσδιορίσουν για το έθνος ένα πρόσωπο, που να ισορροπεί αρμονικά ανάμεσα στην καινοτομία και την ελληνική πολιτιστική κληρονομιά. Με άλλα λόγια, επρόκειτο να αξιο-

⁵ Για την ελληνική διασπορά βλ. πρόχειρα: Ι. Κ. Χασιώτης-Ο. Κατσιαρδή-Hering-Ε. Α. Αμπατζή, *Οι Έλληνες στη Διασπορά: 15^{ος}-21^{ος} αι.*, Αθήνα 2006· Η. Porfyriou, «La Diaspora greca fra cosmopolitismo e coscienza nazionale nell'impero asburgico del XVIII secolo», *Città e Storia* 1 (2007), σσ. 235-252. Για τις πολιτικές και πολιτισμικές επιπτώσεις, βλ. Ε. Σκοπετέα, *Το Πρότυπο βασιλείο και η Μεγάλη Ιδέα. Οψεις του εθνικού προβλήματος στην Ελλάδα (1830-1880)*, Αθήνα 1988. Ένα παραλληλισμό ανάμεσα στο ιταλικό "Risorgimento" και τον ελληνικό μεγαλοϊδεατισμό σκιαγραφεί Α. Λιάκος, *Η ιταλική ενοποίηση και η Μεγάλη Ιδέα*, Αθήνα 1985.

⁶ Hösh, *Storia dei Balcani* ό.π., σσ. 59-60.

λογηθούν τα ερεθίσματα που προέρχονταν μεν από την Ευρώπη, τα οποία όμως θα έπρεπε να φιλτραριστούν κατάλληλα, ώστε να διαδίδονται χάρη σε ένα εκφραστικό μέσο το οποίο να υπενθυμίζει το μεγαλείο της κλασικής γλώσσας αφενός και, αφετέρου, να αποτινάσσει τα ξένα «απόβλητα» που η ίδια η γλώσσα συνέλεξε κατά τη διάρκεια της ιστορικής της εξέλιξης.

Τέτοια ακριβώς ήταν η κατάσταση με την *καθαρεύουσα*, τη γλώσσα δηλαδή που θα έπρεπε να υποστηρίξει την καλλιτεχνική έκφραση και, ταυτόχρονα, να διατηρεί μια προνομιακή ιθαγενή μορφή. Εξάλλου, δεν πρέπει να παραμελεί κανείς την εξαιρετική σημασία που απέκτησε κατά το σχηματισμό του νέου ελληνικού κράτους το ζήτημα της εθνικής γλώσσας. Κάθε λογοτεχνικό έργο αποτελούσε συνειδητά πλέον μια χαρακτηριστική συμβολή στην επίλυση του γλωσσικού ζητήματος. Το φαινόμενο του υβριδισμού των γενικών μέσων έκφρασης και επικοινωνίας (ιδιωμάτων, επιρροών ξένων γλωσσών, κλπ.) καθώς και οι επείγουσες ανάγκες για μια ιδεολογική διεκδίκηση έναντι της προκλητικής θεωρίας του Γερμανού ιστορικού Φαλμεράνερ (1790-1861)⁷, που υποστήριξε τον εκσλαβισμό του ελληνικού λαού, δεν επέτρεψαν περαιτέρω ενδοιασμούς. Επομένως, έπρεπε να βρει κανείς ένα μέσο έκφρασης τόσο ικανό ώστε να ενισχύσει την καλλιτεχνική παιδεία της γης του μύθου και να την προσαρμόσει στις προσδοκίες της ρομαντικής εξιδανίκευσης των ευρωπαϊκών δυνάμεων, που τόσο θαύμαζαν την παλιά αίγλη της Ελλάδας. Από μια άλλη άποψη, όμως, το ίδιο αυτό μέσο έπρεπε να διατηρήσει ζωντανή εκείνη την παράδοση που μεγάλοι φορείς, όπως το Πατριαρχείο, κατάφεραν να την συντηρούν ακόμη και κατά τις πιο οδυνηρές ιστορικές καταστάσεις. Έτσι η επιλογή έπεσε σε μια λίγο πολύ αρχαϊστική γλώσσα, σύμφωνα με τις ενδείξεις των οπαδών του Α. Κοραή και των Φαναριωτών, καθώς και τις προδιαγραφές της μικρής πραγματείας/“μανιφέστο” του Παναγιώτη Σούτσου, της *Νέα Σχολή του γραφομένου λόγου ή ανάστασις της αρχαίας ελληνικής γλώσσης εννοουμένης υπό πάντων* (1853). Η γλώσσα αυτή συνέβαλε στην προώθηση μιας ένθερμης αναζωπύρωσης του νεοκλασικού στυλ σε διάφορους τομείς της τέχνης και της αρχιτεκτονικής. Ο Π.

⁷ Πβλ. Γ. Βελουδής, *Ο Jakob Philipp Fallmerayer και η γένεση του ελληνικού ιστορισμού*, Αθήνα 1982; Λ. Πολίτης, *Ρομαντικά χρόνια* cit., σσ. 25-27; Ε. Σκοπετέα, *Φαλμεράνερ. Τεχνάσματα του αντιπάλου δέους*, Αθήνα 1999, Μ. Todorova, *Imagining the Balkans*, Οξφόρδη 2009.

Σούτσος, επιπλέον, λόγω της Φαναριώτικης καταγωγής του, καταρχήν αντιεπτανησιακής (ιδίως όσον αφορά τις γλωσσικές αντιλήψεις), ήταν ιδεολογικά προσανατολισμένος και προς τη Ρωσική Ορθόδοξη Χριστιανοσύνη. Με το πολεμικό γλωσσικό σύγγραμμά του ο Σούτσος επέκρινε ορισμένες θέσεις του Κοραή, αν και τον θαύμαζε κατά τα άλλα, κατηγορώντας τον ότι εισήγαγε στην ελληνική γλώσσα γαλλικά και συνολικά ξένα στοιχεία, ενώ συνέχιζε να βλέπει τους Έλληνες κάτω από το φιλοδυτικό πρίσμα. Ωστόσο, παρά τις αυστηρές στάσεις των πιο συντηρητικών καθαρευουσιάνων, η δημοτική γλώσσα συνέχισε, από το 1830 και μετά, να χρησιμοποιείται ακόμη και σε εκτενή διαλογικά μέρη έργων που γράφονταν σε λόγια γλώσσα⁸.

Η γλωσσική κατάσταση ήταν τότε πολύ πιο πολύπλοκη απ' ό,τι συνήθως θεωρείται. Εκτός από την καθιερωμένη πόλωση *καθαρεύουσα / δημοτική*, υπήρχαν και ενδιάμεσες πραγματικότητες, τις οποίες μπορούμε να διακρίνουμε ως εξής: α) μια γλώσσα των μορφωμένων κατοίκων της υπαίθρου, β) μια γλώσσα των αστικών περιοχών και, τέλος, γ) μια γλώσσα των διανοούμενων, πάντα εκλεπτυσμένη και κομψή. Εξάλλου, κατά τη διάρκεια του Διαφωτισμού και του Ρομαντισμού, η διαμάχη για τη γλώσσα δεν αφορούσε τόσο πολύ την καθαρεύουσα και τη δημοτική, αλλά μάλλον την καθαρεύουσα και την αρχαϊστική γλώσσα, αυτό τουλάχιστον μέχρι το 1860. Εξαιτίας της λόγιας γλωσσικής απόχρωσης (εσφαλμένα γενικευμένης από ορισμένους κριτικούς με το επίθετο της «καθαρεύουσας»), που προέβαλλε η τότε πεζογραφία, συχνά στιγματιζόνταν ως “ξηρά” ή “ψυχρά” αρκετά έργα της εποχής, που τους είχαν χρεωθεί μεγάλα ελαττώματα στην έκφραση, καταλήγοντας έτσι φενάκη στο όνομα μιας ανεπάρκειας της λόγιας γλώσσας να αναπαράγει τις διάφορες πτυχές της πραγματικότητας⁹.

⁸ Ο Ν. Βαγενάς, σχετικά με το βαθμό μόρφωσης του λαού, ο οποίος μιλούσε ένα καθομιλούμενο ιδίωμα που όχι πάντοτε μπορούσε να ταυτιστεί με τη λεγόμενη *δημοτική*, παρατηρεί σωστά τα εξής: «Τα σημερινά στοιχεία μας επιτρέπουν να υποστηρίξουμε ότι η καθομιλουμένη στην Αθήνα και στα αστικά κέντρα δεν ήταν ενιαία και ότι η ανάμεσα στις διάφορες μορφές της ομιλούμενης του εγγράμματου αστικού πληθυσμού η “δημοτική” δεν είναι βέβαιο ότι ήταν η επικρατέστερη» (*Η γλώσσα της πεζογραφίας* ό.π., σ. 258).

⁹ Ενδεικτική είναι η κρίση του Αποστόλου Σαχίνη γύρω από το Λέανδρο του Παναγιώτη Σούτσου, που θα αποτελούσε: «ένα τυπικό δείγμα “προς αποφυγήν” του αποχαλινωμένου ρομαντισμού των πρώτων μετεπαναστατικών χρόνων στην Ελλάδα. Γραμμένος σε ψυχρή κι' άχρωμη καθαρεύουσα, ούτε διαβάζεται

Στη σύγχρονη κριτική ανασκόπηση της πρωτοελληνικής πεζογραφίας έχουν ανοίξει πολλαπλάσιοι δρόμοι, όλοι θεωρητικά νομιμοποιημένοι και επιστημονικά αποτελεσματικοί. Εξετάστηκε από νέες απόψεις η έννοια του ιστορικού μυθιστορήματος, της ηθογραφίας, του ρεαλισμού, ενώ ένα ευρύτερο φάσμα ειδών ή υποκατηγοριών εισήχθηκε στο διήγημα, που περιλαμβάνει τώρα τον τύπο «*ricaresque*» και τα λεγόμενα *απόκρυφα*, δηλ. την αστική πεζογραφία του “μυστηρίου”. Πιο συγκεκριμένα, οι πεζογράφοι προσπάθησαν να παρακολουθήσουν την εξέλιξη της αφήγησης παράλληλα με την δημιουργία του νέου ελληνικού κράτους και τις ριζικές μεταβολές στην κοινωνία. Αποτέλεσμα της νέας στάσης αυτής από την πρόσφατη κριτική είναι, ως εκ τούτου, η εξασφάλιση μιας επιστημονικότερης μεθοδολογικής προσέγγισης στα έργα του 19^{ου} αιώνα, χάρη σε μια σφαιρική ανάλυση του λογοτεχνικού φαινομένου, που λαμβάνει υπόψη όλες τις συνιστώσες του, από τη λαϊκή κουλτούρα, το ρόλο της μετάφρασης, την παραγωγή βιβλίων, έως τη σχέση μεταξύ εμπορικής πολιτικής και μυθιστορήματος, καθώς και την κοινωνική επαγγελματική δέσμευση των συγγραφέων.

Ο Λέανδρος του Παναγιώτη Σούτσου (1806-1868), που γράφτηκε το 1834 και θεωρείται ομόφωνα το πρώτο σύγχρονο ελληνικό μυθιστόρημα, μοιάζει να είναι όντως η καλύτερη έκφραση, ανάμεσα σε άλλα πεζογραφικά έργα της εποχής, των βαθύτερων διλημμάτων της ελληνικής κοινωνίας μετά την απελευθέρωση. Πρόκειται στην ουσία για μια εύστοχη προσπάθεια να προσαρμόσει το (νεο)κλασικό χαρακτήρα στις απαιτήσεις του

σήμερα ούτε συγκινεί» (*Το νεοελληνικό μυθιστόρημα. Ιστορία και κριτική*, Αθήνα 1997, σ. 46). Δεν είναι δύσκολο να διακρίνει κανείς, στον τρόπο με τον οποίο ο Α. Σαχίνης απορρίπτει το πρώτο μυθιστόρημα της νεότερης ελληνικής λογοτεχνίας, μια άκρως κριτική στάση σε σχέση με τον πεζό λόγο του 19^{ου} αιώνα. Ευτυχώς η βιαστική αυτή ανάλυση του έχει διαψευστεί από την μεταγενέστερη έρευνα και η φαναριώτικη πεζογραφική παραγωγή έχει αξιολογηθεί διαφορετικά. Πβλ., π. χ., τις κριτικές συμβολές του Νάσου Βαγενά: «Οι αρχές της πεζογραφίας του ελληνικού κράτους», *Καθημερινή* τχ. 28.8.1998 και τχ. 4.9.1998 (= του ίδιου., *Η ειρωνική γλώσσα. Κριτικές μελέτες για τη νεοελληνική γραμματεία*, Αθήνα 1998, σσ. 187-198); «Η επανεκτίμηση του παρελθόντος. Ο πίθηκος Ξούθ», *Το Βήμα* τχ. 1.1.1995 (= *Η ειρωνική γλώσσα* ό.π., σσ. 199-225, πβλ. αντιθέτως, και την απάντηση του Α. Σαχίνη, *Θεωρία και άγνωστη ιστορία του μυθιστορήματος στην Ελλάδα: 1790-1870*, Αθήνα 1992, σσ. 92-93, υποσημ. 1. Για το συνδυασμό της ιδεολογίας με τη γλώσσα, βλ. το πρόσφατο βιβλίο του P. Mackridge, *Language and National Identity in Greece, 1766-1976*, Oxford 2009, κυρίως το κεφάλαιο: «Language in the two Greek states, 1830-1880», σσ. 159-202.

νεοτερισμού. Στο μυθιστόρημα, πράγματι, συνδυάζονται ο προβληματισμός του συγγραφέα, ο άνθρωπος των γραμμάτων και ταυτόχρονα ο υπάλληλος της νέας κρατικής διοίκησης, και η κοινωνική κατάσταση της σύγχρονης Ελλάδας.

Στον Πρόλογο του μυθιστορήματος ο Σούτσος παρέχει μια σειρά πληροφοριών που συνοψίζουν τα κύρια χαρακτηριστικά, τα κίνητρα και τους στόχους του έργου στο οποίο ο συγγραφέας φαίνεται να έχει εναποθέσει σημαντική ιδεολογική εμπιστοσύνη¹⁰. Έτσι βρισκόμαστε αντιμέτωποι με το κείμενο ενός έργου που η κριτική κατονομάζει μυθιστόρημα “με θέσεις” (*roman a thèse*), όπου είτε παρουσιάζονται οι πιο υποβαθμισμένες και διεφθαρμένες πτυχές της κοινωνικής πραγματικότητας, είτε επιδεικνύονται οι κοινωνικές αλλαγές από τις οποίες ο συγγραφέας θέλει να αντλήσει ηθικά διδάγματα για την ίδια κοινότητα¹¹. Ο Σούτσος, σε αυτή την περίπτωση, δεν κρύβει την ιδεολογική και την ηθική του θέση, προσπαθώντας να συνδυάσει το *ωφέλιμον* (την ηθική βελτίωση της κοινωνίας) με το *ηδύ* της, έστω και αποτυχημένης, ερωτικής υπόθεσης του Λεάνδρου και της Κοραλίας.

Ωστόσο, ο συγγραφέας δεν προδίδει στο έργο του εκείνα τα ευπροσάρμοστα χαρακτηριστικά του “ρομαντικού” μυθιστορήματος (*roman romantique*), που χρησιμοποιεί μάλλον ακέραια, και που συνοψίζονται με σαφήνεια από τον Van Tieghem ως εξής: «les romans communément appelés *romantiques* sont ceux où se donnent libre cours, le plus souvent sous forme autobiographique ou épistolaire, des protestations contre la société et la morale so-

¹⁰ Παναγιώτη Σούτσου, *Ο Λεάνδρος*, επιμέλεια Γιώργος Βελουδής, Ίδρυμα Κώστα και Ελένης Ουράνη, Αθήνα 1996 (στη συνέχεια: Π. Σούτσου, *Ο Λεάνδρος*), σσ. 75-77. Βλ. επίσης, Παναγιώτης Σούτσος, *Ο Λεάνδρος, Απομνημονεύματα ενός ψιττακού, Ο Τρισχιλιόπηχος*, επιμέλεια Αλεξάνδρα Σαμουήλ, Νεφέλη, Αθήνα 1996, σσ. 43-47. Μεταξύ των δύο εκδόσεων αυτών, που ισχυρίζονται ότι αναδημοσιεύουν με ακρίβεια το κείμενο της πρώτης έκδοσης του 1834, υπάρχουν διαφορές (που δηλώθηκαν στις σσ. 189-192 και σ. 42, αντίστοιχα) ως προς την αποκατάσταση του κειμένου. Στην καταρίθμηση, στην πρώτη έκδοση, των συνολικά 77 επιστολών που καταρτίζουν το μυθιστόρημα, δύο επιστολές, με ημερομηνία 5 Ιανουαρίου και 6 Ιανουαρίου 1834, φέρουν τον ίδιο αριθμό (ΙΕ), οι οποίες σημειώνονται στην έκδοση του Βελουδή ως ΙΕ <α> και ΙΕ <β>, ενώ στις Σαμουήλ η εξέλιξη ομαλοποιείται.

¹¹ Πβλ. Van Tieghem, *Le romantisme dans la littérature européenne* ό. π., σ. 435: «Les romantiques [...] ne manquent pas d'idées générales à exposer avec ardeur, en y employant toutes les ressources de leur imagination et de leur sensibilité; mais c'est plutôt le poème ou le drame qu'ils emploient à cet effet. Parmi les romans personnels [...] plusieurs soutiennent une thèse sociale ou morale».

ciale, des revendications des droits de l'amour et de la femme; le culte de l'individu, de la passion, joint souvent à celui de la nature»¹².

Από τις προϋποθέσεις αυτές προκύπτει ότι ο συγγραφέας έφτασε στο σημείο να ανοίξει συνειδητά μια νέα πορεία στα ελληνικά γράμματα, αν και την πορεία αυτή δεν φαίνεται πως ο Σούτσος την ακολούθησε με όλη την αναμενόμενη συνέπεια. Μετά από το *Λεάνδρος* ο Σούτσος δημοσίευσε το δεύτερο μυθιστόρημά του, *Η Χαριτίνη ή το κάλλος της χριστιανικής θρησκείας*, τριάντα ολόκληρα χρόνια αργότερα (το 1864). Το έργο αυτό προστίθεται σε άλλα λιγότερο γνωστά πεζογραφήματα του Σούτσου, όπως τα δύο διηγήματα του 1833: *Απομνημονεύματα ενός ψιττακού* και *Ο Τρισχιλιόπηχος*.

Σύμφωνα με την κρίση του Α. Σαχίνη, τα δύο κυρίως μυθιστορήματα του Σούτσου «χαρακτηρίζονται από τον άκρατο ρομαντισμό (!), τον πατριωτικό τόνο και την τάση για ηθικολογία»¹³, χαρακτηριστικά που, μαζί με άλλες δήθεν “αδυναμίες”, θεωρούνται από τον μελετητή μειονεκτήματα της αφήγησης, ενώ δεν εξαιρούνται απολύτως από το *Geistzeit* και από τα ποιητικά γνωρίσματα της λίγο πολύ σύγχρονης ευρωπαϊκής πεζογραφίας, με την οποία μάλλον συμβαδίζουν θαυμάσια.

Πρώτ' απ' όλα το επιστολιμαίο μυθιστόρημα του *Λεάνδρου* παραμένει ένα αξιόλογο μνημείο ως προς τα κοινωνικά και πολιτικά ζητήματα της εποχής του, και το ενδιαφέρον αυτό παρατηρείται ευρέως ανάμεσα στους πρώτους Έλληνες πεζογράφους. Ο Σούτσος δεν κρύβει πίσω από το αληθοφανές ειδύλλιο μεταξύ *Λεάνδρου* και *Κοραλίας* την πολιτική υποστήριξή του για την πρόσφατη οθωνική μοναρχία καθώς και προβάλλει μια καλυμμένη πολεμική κατά του Ι. Καποδίστρια, του πρώτου κυβερνήτη της Ελλάδας. Αλλά κι εδώ, παρά τις πολιτικές αυταπάτες του ήρωα και παρά μια σαφή παρουσία του πολιτικού θέματος σε όλο το μυθιστόρημα, οι θέσεις του εθνικού συμφέροντος, τόσο έντονες στις αρχές του κειμένου, τείνουν να αποκτούν εν συνεχεία όλο και περισσότερο αφηρημένο και συμβολικό χαρακτήρα¹⁴.

¹² Ο. π., σ. 434.

¹³ Α. Σαχίνη, *Το νεοελληνικό μυθιστόρημα*, ό. π., σ. 45.

¹⁴ Η κεντρική θέση του πολιτικού ζητήματος δεν διέφυγε ούτε από την κριτική της εποχής· βλ., π.χ. τον συντάκτη που υπογράφει με Π. στο άρθρο: «Επίκρισις εις την επίκρισιν του *Λεάνδρου*», *Αθηνά τχ.* 152 (13/06/1834), σ. 612. Αυτή είναι σαφώς μια επίδραση του Διαφωτισμού που απηχεί στη σκέψη του Ρομαντισμού· βλ. τις παρατηρήσεις της Σαμουήλ, Π. Σούτσος, *Ο Λεάνδρος*, ό.π., σσ. 15 και εξ.

Ο βασιλιάς γίνεται πλέον υπεύθυνος για μια πολιτική αναγέννηση της Ελλάδας, για ένα «κοινωνισμό» (όπως αναφέρεται), μέσω του οποίου νομιμοποιείται ο παραλληλισμός με την αρχαία μυθολογική μορφή του Δαναού, ο οποίος από την Αφρική προσγειώθηκε στο Άργος και ανακηρύχθηκε βασιλιάς από τους Αργείους. Κατά τον Σούτσο ο Όθωνας έχει ως εκ τούτου το ηθικό και πολιτικό καθήκον να “διαφωτίσει” την Ελλάδα και να την βοηθήσει στην ανάπτυξή της¹⁵.

235

Η σαφής αναφορά, στον Πρόλογο του Λεάνδρου, στους διάσημους πεζογράφους, όπως τον Ρουσσώ, τον Γκαίτε, τον Scott, τον Κουπέριο (Cooper) και τον Φώσκολο, δεν αποτελεί μια επίσημη δήλωση υποχρέωσης του συγγραφέα στις δικές του πηγές έμπνευσης και στα μοντέλα του, αλλά μια προσπάθεια να ευθυγραμμιστεί με τους πρωτοπόρους της ευρωπαϊκής μυθιστοριογραφίας, οι οποίοι συνέβαλαν, ο καθένας στη χώρα του, στο να προσδώσει αξιοπρέπεια στο λογοτεχνικό είδος της μυθοπλασίας.

Τα σημεία επαφής και οι λογοτεχνικές “αποδοχές” που εντοπίζονται στο Λεάνδρο προέρχονται κυρίως από τον Γκαίτε, τον Lamartine και τον Chateaubriand, όπως απέδειξε πειστικά ο Henri Tonnet¹⁶. Οι “αποδοχές” αυτές, όμως, τεκμηριώνουν ένα ανοικτό πνεύμα, όπως φαίνεται να είναι η διάθεση του Σούτσου. Για παράδειγμα, είναι εύκολο να δούμε στο πνευματικό ταξίδι του Φαναριώτη μια αντανάκλαση παρόμοια με τη μετάνοια του Chateaubriand. Εξαιρετικά είναι, όντως, τα βιογραφικά και ιδεολογικά σημεία επαφής που συγκλίνουν στα μυθιστορήματά

¹⁵ Δεν θα σταθούμε εδώ στην (όχι πάντοτε) φιλολογική διαμάχη ανάμεσα στον Ν. Βαγενά («Ο ουτοπικός σοσιαλισμός των αδελφών Σούτσων», στον τόμο *Από τον Λεάνδρο στον Λουκή Λάρα. Μελέτες για την πεζογραφία της περιόδου 1830-1880*, επιμέλεια Ν. Βαγενά, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλιο 1999², σσ. 43-58), και τον Γ. Βελουδή (βλ. τον τόμο του *Το γράμμα και το πνεύμα: αισθητικά, κριτικά, γραμματολογικά*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 2004, σσ. 93-97.) σχετικά με την έννοια του όρου «κοινωνισμός», που χρησιμοποίησαν για πρώτη φορά οι αδελφοί Παναγιώτης και Αλέξανδρος Σούτσος στα μυθιστορηματικά τους έργα (στο Λεάνδρο και στον *Εξόριστο του 1831*, αντίστοιχα). Για περισσότερες πληροφορίες παραπέμπουμε στην υπό έκδοση μελέτη μας: «Ecllettismo romantico nel Λεάνδρος (1834) di Panaghiotis Sutsos», *Rivista di Studi Bizantini e Neellenici* 48 (2012), που αποτελεί μια εκτενέστερη μορφή της παρούσας εργασίας.

¹⁶ Βλ. Η. Tonnet, «Sources européennes de «Leandre» (1834) de Panayotis Sutsos», *Πρακτικά Α' Διεθνούς Συνεδρίου Συγκριτικής Γραμματολογίας. Σχέσεις της ελληνικής με τις ξένες λογοτεχνίες* (28 Νοεμβρίου-1 Δεκεμβρίου 1991), Αθήνα 1995, σσ. 555-565.

τους: η πραγματική και θεωρητική συμμετοχή στους κοινωνικούς θεσμούς, η λογοτεχνική εξύμνηση της φύσης, μια μελαγχολική στάση, η διαφυγή μέσω του ταξιδιού. Ωστόσο σε σύγκριση με το *René* του Chateaubriand (1802), η διαφορά του *Λεάνδρου* έχει ιδιαίτερη σημασία: οι κύριοι χαρακτήρες των δύο μυθιστορημάτων έχουν διαφορετικές σχέσεις μεταξύ τους (στο πρώτο, ο René και η Αμαλία είναι αδέρφια, ενώ στο δεύτερο ο Λεάνδρος και η Κοραλία είναι εραστές), ενώ οι συνθήκες που οδηγούν τους ήρωες να σκεφτούν την αυτοκτονία ως “μια” λύση στο René γίνονται, στην πραγματικότητα, “η” μόνη λύση στο *Λεάνδρο*¹⁷.

Αισθήματα απελπισίας, καταστροφής και θλίψης είναι γνωρίσματα που ο Ρομαντισμός κληρονομεί άμεσα από μια αντίληψη του κόσμου, χαρακτηριστική της εποχής του Μπαρόκ. Τόσο η ατομική όσο και η κοινωνική αίσθηση του εφήμερου, της παροδικής ζωής, που ακόμα και οι μεγάλες επαναστάσεις και οι σημαντικότερες κατακτήσεις της ανθρωπότητας δεν μπόρεσαν να υπερβούν, σε συνδυασμό με την πικρία της ιστορικής (ή πολιτικής) απογοήτευσης, αποτελούν την πλοκή μιας παράστασης στο θέατρο της ζωής. Μια παράσταση που αφήνει ζωντανή μόνο τη μνήμη αυτού που έχει αναλωθεί και είναι πλέον εξαντλημένο, απέναντι στη μοναδική βεβαιότητα του θανάτου. Πρόκειται για το σχηματισμό του μύθου του αρχαιολογικού αποκόμματος και της ερείπωσης που αξιολογεί η σύλληψη του Μπαρόκ: «ό,τι κι αν έγινε ερείπιο, το θραύσμα είναι ιδιαίτερα σημαντικό, το σπασμένο κομμάτι: αυτό είναι το ευγενέστερο υλικό για τους δημιουργούς στο Μπαρόκ», μας ενθυμίζει ο Βάλτερ Μπένγιαμιν¹⁸.

Το ρομαντικό πνεύμα δεν εκτιμά τόσο το ερείπιο αυτό καθαυτό, από μια αρχαιολογική άποψη δηλαδή, αντιθέτως κλίνει προς την ψυχολογική, γιατί του δημιουργεί ένα αίσθημα πένθους και ταυτόχρονα επιτρέπει στη φαντασία του συγγραφέα να ανοικοδομήσει το σύνολο που μια φορά καταστράφηκε. Ο καινούργιος ρόλος που παίζει το πρώην κομμάτι αποκτά τώρα διαφορετική και αυξημένη συμβολική αξία. Αυτή η εικόνα του Μπαρόκ συνοδεύεται στο *Λεάνδρο* από την κλασική και την τραγική, που επισημοποιήθηκαν με το πνεύμα του Διαφωτισμού. Πρόκειται για την ανυπέρβατη σύγκρουση ανάμεσα στην ατο-

¹⁷ Ο.π., σσ. 560-565.

¹⁸ Walter Benjamin, *Il dramma barocco tedesco*, ιταλ. μεταφρ., Torino 1971, σ. 184.

μική ελευθερία, που αντιπροσωπεύεται από τη φύση, και την αναγκαιότητα του νόμου, της πόλης, της οργανωμένης κοινωνίας των πολιτών.

Όπως προαναφέραμε, στον *Πρόλογο* ο Σούτσος μνημονεύει, ανάμεσα σε άλλους, και τον επιφανή Αμερικανό συγγραφέα, τον Τζέιμς Φένιμορ Κούπερ (James Fenimore Cooper: 1789-1851). Η μνεία του ονόματός του δίπλα σ' αυτό του W. Scott, αποτελεί, σύμφωνα με τον Βελουδή, ένα «μικρό αίνιγμα»¹⁹. Βέβαια τον Cooper δεν θα μπορούσε κανείς να τον απαριθμήσει στα κυρίως “μοντέλα” του Λεάνδρου²⁰. Ο κοινός παρονομαστής μεταξύ των συγγραφέων που ανέφερε ο Σούτσος στον *Πρόλογο* δεν είναι οπωσδήποτε η φλέβα του επιστολιμαίου μυθιστορήματος, όπως θα συμπέρανε κανείς εάν περιοριζόταν μόνο στην επιφανειακή δομή του Λεάνδρου. Αυτοί οι συγγραφείς είναι, αξίζει να το υπογραμμίσουμε, από τους πρωτοπόρους του δικού τους εθνικού μυθιστορήματος, ακριβώς όπως απαιτεί να είναι το έργο του Σούτσου. Ίσως μπορούμε να σκεφτούμε μια περισσότερο ιδεαλιστική επαφή ανάμεσα στον Cooper και τον Σούτσο και όχι απλώς μια τυπική ή ποιητική. Με το όνομα του Αμερικανού λογοτέχνη ο Σούτσος επεκτείνει σε παγκόσμιο επίπεδο το πεζογραφικό αφηγηματικό είδος, αυτό δηλαδή που καλλιέργησε πρωτοποριακά και ο ίδιος στην Ελλάδα.

Ο Σούτσος θα μπορούσε να συμεριζείται καλά με τον Cooper το άγχος να εκφράσει κάτι νέο και πολύ σημαντικό για τη χώρα του μέσα από το ύφος της αφήγησης, αν και η λογοτεχνική παραγωγή και η επιτυχία του Φαναριώτη είναι αδιαμφισβήτητα ασύγκριτη με την πιο εκτεταμένη και παγκόσμια του Αμερικανού. Είναι, ωστόσο, κοινή και στους δύο συγγραφείς μια χαρακτηριστική προθυμία να “διδάξουν” τους συμπολίτες τους, να σηκώνουν την κοινωνία τους από διεφθαρμένες συνήθειες, ώστε να της εξασφαλίζουν κάποια αριστοκρατική αξιοπρέπεια, ο μιν

¹⁹ Π. Σούτσου, *Ο Λέανδρος*, ό.π., «Εισαγωγή», σ. 51.

²⁰ Η βιβλιογραφία για τον Αμερικανό συγγραφέα είναι φυσικά τεράστια. Εδώ περιοριζόμαστε να αναφέρουμε τις κυριότερες μελέτες: Robert E. Spiller, *James Fenimore Cooper*, New York 1931, John P. McWilliams, *Political justice in a Republic: James Fenimore Cooper's America*, University of California Press, Berkeley-Los Angeles-London 1972, W. Franklin, *The world of James Fenimore Cooper*, Chicago 1982, Marcus Cunliffe, *The Literature of United States*, Middlesex 1986, σσ. 88-98, Robert Emmet Long, *James Fenimore Cooper*, New York 1990, *James Fenimore Cooper: The American Democrat*, edited with an Introduction by Bradley J. Birzer and John Willson, Washington, D. C. 2000.

Cooper με τα μυθιστορήματά του και τα δοκίμια όπως το *American Democrat*, του 1838²¹, ο δε Σούτσος κυρίως με το *Λεάνδρο*.

Ο Cooper, εξάλλου, που θεωρείται από τους Ευρωπαίους ο Αμερικανός Scott, ήταν ο εκλαϊκευτής του μυθιστορηματικού είδους στις Ηνωμένες Πολιτείες, με το έργο *The Spy* (1821), ακριβώς όπως ο Σούτσος ένιωθε τον εαυτό του, με το *Λεάνδρο*, ως εισηγητής του μυθιστορήματος στη σύγχρονη Ελλάδα. Μια συμβολή, η δική του, που ούτε αυτός ο ίδιος (ίσως λίγο ναρκισσιστικά) δεν δίσταζε να φανερώσει, αισθανόμενος τον εαυτό του όπως τον Γκαίτε και τον Scott, οι οποίοι, μαζί με τον Βύρωνα, θεωρούνται οι «πατέρες της ευρωπαϊκής λογοτεχνίας»²².

Δεν είναι άστοχο, επιπλέον, να σκεφτούμε ότι το ενδιαφέρον του Cooper για την άγρια φύση, μέσα στην οποία ο ίδιος πέρασε το μεγαλύτερο μέρος της παιδικής του ηλικίας, για την παρατήρηση των αμόλευτων τόπων καθώς και την εμπειρία του αναφορικά με τη μεγάλη αντίθεση του τρόπου ζωής ανάμεσα στους Αμερικανούς πρωτοπόρους και τους ιθαγενείς, θα μπορούσαν να έχουν ασκήσει κάποια επίδραση στον Σούτσο και να τον έχουν προβληματίσει σχετικά με την κατάσταση που υπήρχε τότε στην Ελλάδα, με τη σύγκρουση δηλαδή ανάμεσα στους αγρότες, τις μικρές τοπικές εξουσίες και τη βουναρική διοίκηση. Και η αναλογία με τον Αμερικανό συγγραφέα θα μπορούσε σίγουρα να συνεχιστεί, αν ο Σούτσος είχε διαβάσει και τα μυθιστορήματα του Αμερικανού με θέμα την κοινωνική κριτική μετά το 1834 (έτος έκδοσης του *Λεάνδρου*), όπως π.χ. το *Satanstoe* και το *The Chainbearer* του 1845, ή ακόμη το *The Redskins* του 1846, τα οποία, άλλωστε, έδωσαν το έναυσμα στο αμερικάνικο ηθογραφικό μυθιστόρημα.

Σύμφωνα με τον Cooper, οι ιθαγενείς της Αμερικής ενσαρκώνουν προφανώς το ρεπουμπλικανικό ιδεώδες, πιστεύοντας ότι αυτοί είναι ελεύθεροι άνθρωποι και ως εκ τούτου είναι σε θέση να επιδιώκουν μια ενάρετη ζωή, αν και συχνά η ρεπουμπλικανική πίστη οδηγείται στα άκρα, αποσκοπώντας στην κατάργηση κάθε είδους κυβέρνησης (Cooper, *The Pioniers* [1823], Νέα Υόρκη 1980, κεφ. 12)²³.

²¹ Βλ. τον Russel Kirk, «Cooper and the European Puzzle», *College English*, τ. vii αρ. 4 (Ιανουάριος 1946), σσ. 198-200.

²² Πβλ. το άρθρο του ίδιου του Σούτσου «Ο Γκέτης, ο Βύρων και ο Βαλτεροσκώτος», *Ηλιος* τ. 29 (10 Οκτώβριο 1833), σ. 117.

²³ *James Fenimore Cooper: The American Democrat* ό.π., σ. xii.

Μερικοί ερευνητές έχουν μειώσει τον “ήρωα-τύπο Chingachgook, τον πρωταγωνιστή του κύκλου του Leatherstocking (Δερμάτινες-κάλτσες), που γνώρισε εξαιρετική επιτυχία στην Ευρώπη²⁴, στο πρωτότυπο του *bon sauvage* του Ανρί Ρουσό, αλλά η ερμηνεία αυτή δεν είναι εύστοχη. Θεωρητικά κάποιες ιδιαιτερότητες των ηρώων του Cooper αντικατοπτρίζονται μεν στο πρωτότυπο του Ρουσό, η συμπεριφορά του πρώτου, όμως, είναι πολύ πιο «φυσική» και, συνεπώς, περισσότερο μεταβλητή από εκείνη που παρατηρείται στον Ρουσό. Η συμπεριφορά των ιθαγενών του Cooper, πραγματικά, επιδεικνύει ένα ευρύτερο φάσμα αποχρώσεων, από την ανηθικότητα μέχρι την τιμιότητα, ανάλογα με την περίπτωση²⁵.

Ένας πολύ ενδιαφέρων παραλληλισμός θα μπορούσε να γίνει μεταξύ των κύριων γυναικείων χαρακτήρων.

Το πρόσωπο της Cora, η οποία, μαζί με τη δειλή Alice, είναι η ηρωίδα του *The Last of Mohicans* (1826), μοιάζει πολύ (ακόμη και στο όνομα) με την Κοραλία στον Λέανδρο. Η Cora, εκτός από τις φυσικές διαφορές και την αντιφυλετική διάθεσή της, «in the end, [...] proves the most moral and virtuous of all characters in *The Last of Mohicans*, even more so than Leatherstocking or Chingachgook. She does everything well, and she does it without hesitation –even if it involves the ultimate sacrifice, her own life, for her friends and loved ones»²⁶.

Το να φανταστούμε, προς τούτοις, μια ιδεολογική συγγένεια ανάμεσα στον Σούτσο και τον Cooper είναι ίσως ένα απερίσκεπτο βήμα, αν αναλογιστούμε ένα συγκεκριμένο αντι-ευρωπαϊσμό που ενθάρρυνε μερικές προσωπικές αντιδράσεις του Cooper. Το πρότυπο, όμως, ενός πολιτισμένου, ίσως του πιο πολιτισμένου –σύμφωνα με τον Cooper²⁷– στον κόσμο, κράτους, το οποίο αποβλέπει στη φύση και την αλήθεια, προσπαθώντας να αποφύγει τις τεχνητά χτισμένες πάνω στο ψεύδος και στην τυφλή ατομική φιλοδοξία κοινωνίες, είναι πολύ κοντά στο ιδεώδες του Σούτσου.

²⁴ Ο.π., σ. xiii.

²⁵ Ο.π., σ. xii: «Cooper’s Indians appear to be moral, immoral, and, often, somewhere in between». Πβλ. επίσης τον McWilliams, *Political justice in a Republic* ό.π., και κυρίως το κεφ. 5: «Moral Law in the Wilderness: The Indian Romances», σσ. 238-297.

²⁶ *James Fenimore Cooper: The American Democrat* ό.π., σ. xiii.

²⁷ Πβλ. «Notions of the Americans: Picked up by a Travelling Bachelor», στο *James Fenimore Cooper: The American Democrat* ό.π., part I, vol. I, Letter 5, σσ. 27-39.

Έρχονται στο νου τα λόγια του Χαρίλαου, του φίλου του Λεάνδρου:

Ανέγνωσα την επιστολήν σου· παραινέσεις παράδοξοι! ο άνθρωπος επλάσθη διὰ ν' ακολουθή την φεύγουσαν σκιάν της κοινωνικής ευτυχίας, να επαναλέγη τας απάτας των πατέρων του, και να περιπατή, σύρων την άλυσον των προγόνων του; και ο υψώσας τον αυχένα του ολίγον υπεράνω, πρέπει να θεωρήται παράδοξος, και να καταδιώκεται με βούνευρα και μάστιγας, ως άγριος ίππος; Να περιφέρωμαι ως ο μύρμηξ, άγνωστος, να συνάζω εις υπόγεια εν μέσω του θέρους την τροφήν του χειμώνος μου, και ν' αποθάνω τέλος, αφήσας κληρονόμους άλλα μυρμηκίδια... Όχι· τοιούτος δεν είναι ο προορισμός μου²⁸

Από ποιητική άποψη τα σημεία επαφής ανάμεσα στους δύο συγγραφείς φαίνονται ακόμα μεγαλύτερα. Ας ξαναδιαβάσουμε την ακόλουθη δήλωση των προθέσεων που εκφράζεται στον Πρόλογο του Λεάνδρου, ώστε να δικαιολογήσει ο συγγραφέας την σχετικά περιορισμένη έκταση του μυθιστορήματος:

Διατί δεν έλαβεν έκτασιν μεγαλυτέραν η μυθιστορία; Διότι επεθυμήσαμεν αι λέξεις να είναι σημεία ιδεών και αι αυταί ιδέαι, και αι αυταί εικόνες να μην επανέρχωνται υπό ποικίλας φάσεις²⁹.

Το ότι κάθε λογοτεχνικό έργο πρέπει να είναι ένας υπεύθυνος φορέας ιδεών και η μοναδικότητα ενός δεδομένου έργου πρέπει να αντιστοιχεί στη μοναδικότητα των δεδομένων ιδεών ήταν ένα σαφές αξίωμα, που υιοθέτησε και ο Cooper, ο οποίος το προσάρμοσε στην αμερικανική πραγματικότητα: «All fine writings must have its roots in the ideas»³⁰.

Η κάθε ανθρώπινη κοινωνία, στα μάτια του Λεάνδρου δεν είναι η καλύτερη μορφή της φυσικής οργάνωσης. Αυτή θεωρείται μέσα στα αντικειμενικά της όρια, χωρίς ανοίγματα προς μια εξέλιξη, ενώ από τα εν λόγω προνόμια εφοδιάζεται η φύση, που εμπνέει μεγάλες ιδέες: «Αι πρώται του Λεάνδρου επιστολαί

²⁸ Π. Σούτσου, *Ο Λεάνδρος* ό.π., σ. 86 (επιστολή Γ', της 31^{ης} Δεκεμβρίου 1833).

²⁹ Ο.π., σ. 77.

³⁰ *The Letters and Journals of James Fenimore Cooper*, edited by James F. Beard, Cambridge (Mass.) 1960-1968, τ. IV, σ. 350, που αναφέρεται στον McWilliams, *Political justice in a Republic* ό.π., σ. 2.

έχουσί τι στωϊκόν, θρασύ και σαρκαστικόν καθ' όλων των κοινωνιών», υποστηρίζεται στον *Πρόλογο*³¹.

Παρά όμως τη γενική αντίληψή του, ο Σούτσος ήθελε ασφαλώς να προκαλέσει την ελληνική κοινωνία, καθώς ομολογείται αμέσως στη συνέχεια:

Αλλ' ο Λέανδρος είναι και Έλλην, και ζη κατά τα 1833 και 1834. [...] Εις τον Βασιλέα της Ελλάδος βλέπει την ανεξαρτησία της Ελλάδος εξεικονιζομένην· εις αυτόν βλέπει την συγκέντρωσιν των εθνικών δυνάμεων ενεργουμένην, την ευνομίαν διαδεχομένην την αναρχίαν, και την πρόοδον του έθνους καθ' ημέραν πραγματοποιούμενην,

241

ή καθώς δηλώνεται στην τελική αποστροφή του ήρωα, η οποία απομακρύνει κάθε αμφιβολία: «Ω νεολαία της Ελλάδος, δια σε γράφω»³².

³¹ Π. Σούτσου, *Ο Λέανδρος* ό.π., σ. 75.

³² Ο.π., σσ. 76-77.